

8. LGBTQI õiguste institutsionaliseerimine

LGBTQI õiguste institutsionaliseerimine rahvusvahelises inimõiguste distsipliinis on toimunud eelkõige Läänes. Ka läänemaailmas on LGBTQI-inimeste õiguste rikkumised ühed raskemad rikkumised, eriti transinimeste puhul, kes on marginaliseeritud ka nn vanades demokraatiates ning kelle tunnustamine täisväärtuslike kodanikena on tihti seatud sõltuvusse riigi sanktsioneeritud sunnile või vägivallale allutamisest. 2021. aastal nõudis näiteks kümme Euroopa ja Kesk-Aasia riiki, et transinimese passisoo ehk dokumentides kasutatava sootähise muutmisele peab eelnema steriliseerimine.^{[1](#)} Veel rohkemates riikides nõutakse, et inimene peab sootähise muutmiseks saama psühhiaatrilist ravi ja/või hormoonravi, olenemata sellest, kas inimene ise soovib seda või mitte. Enamik riike ei kogu andmeid, mis näitaksid niisuguste õiguste rikkumise ulatust või mõju inimeste (vaimsele) tervisele.^{[2](#)}

Kuni 2019. aastani patoloogiseeriti^{[3](#)} transidentiteediga inimesi ka WHO haiguste klassifikatsioonis. 2019. aastal tõstis WHO transsoolisuse identiteedi rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni 11. väljaandes (RHK-11) vaimsete, käitumuslike ja närvisüsteemi häirete peatükist seksuaaltervise peatükki. See tähendab, et pikki aastaid väldanud transaktivistide pingutused päädisid transidentiteedi depatologiseerimisega.

Varem stigmatiseeris transinimesi muu hulgas see, et rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni järgi peeti nende identiteeti vaimse tervise häireks.^{[4](#)} See tähendab, et transinimesi ja nende soolist identiteeti on pikalt patologiseeritud, samas kui juurdepääs trans-tervishoiuteenustele on ka heaoluriikides piiratud ning tihti ei kata selle kulusid tervisekindlustus.^{[5](#)} Transtervishoiueksperdid^{[6](#)}, kes lähtuvad oma töös inimõigustest, on eraldi toonud välja vajaduse, et tervishoiutöötajad peaksid hoiduma keelekasutusest ja mõistetest, mis patologiseerivad ja stigmatiseerivad transidentiteeti.^{[7](#)} Meedikud ja juristid pole väidetava teaduslikkuse sildi all olnud selles küsimuses kõige peenetundelisemad.^{[8](#)}

Paljud intersoolised inimesed allutatakse imikutena tahtevastastele soo korrigeerimise operatsioonidele (*reassignment surgeries*), mida on alles hiljuti hakatud pidama intersooliste inimeste õiguste rikkumiseks.⁹ Euroopa Parlamendi intersooliste inimeste õiguste resolutsioonile eelnes intersooliste inimeste 2013. aasta foorumil vastu võetud Malta deklaratsioon, mis nõudis tahtevastaste meditsiiniprotseduuride, eelkõige genitaalide moonutamise ja steriliseerimise lõpetamist¹⁰, samuti ÜRO inimõiguste agentuuride ja institutsioonide tehtud üleskutse lõpetada vägivald ja kahjulik meditsiinipraktika intersooliste inimeste suhtes.¹¹ 2021. aasta septembris sedastas Euroopa Parlament esmakordselt, et ka intersooliste imikute suguelundite ümberlõikamine on soopõhine vägivald.¹²

Kogu Euroopas kogevad LGBTI-inimesed diskrimineerimist, sealhulgas juurdepääsul tervishoiule ja teistele olulistele avalikele teenustele.¹³ Paljud lesbid ja geid ei julge avalikult oma partneril käest kinni hoida.¹⁴ Just transinimeste hulgas on palju neid, kes on kogenud tervishoiutöötajate ebaviisakat ja alandavat kohtlemist¹⁵ või vägivalda tänaval.¹⁶ Euroopa Liidu riikides tehtud uuring näitas, et lesbid ei kutsuta emakakaelavähi sõeluuringutele, sest ekslikult peetakse neid madala riskitasemega rühmaks.¹⁷

LGBTQI-inimeste diskrimineerimine ja marginaliseerimine seisneb stigmatiseerimises, teenuste osutamisest keeldumises või õiguste mittetunnustamises, verbaalse ja füüsilise vägivalda kasutamises.¹⁸ LGBTQI-noortel esineb võrreldes teiste noortega sagedamini suitsiidimõtteid ja vaimse tervise probleeme, mille üks põhjus on muu hulgas nn vähemusstress, mida tekitab tõrjumine nii avalikus ruumis kui ka paljude noorte kodudes nende pereliikmete poolt.¹⁹ Eesti LGBT ühingu tehtud koolikeskkonna uuringu tulemused näitasid, et „Eesti kool on LGBT+ õpilase jaoks nende identiteedi tõttu ebaturvaline ja märkimisväärselt vägivaldne keskkond“, 57% LGBT+ õpilastest oli kuulnud oma õpetajatelt või teistelt koolitöötajatelt homovaenulikke kommentaare.²⁰

Kuna LGBTQI-inimeste kogetud õigusetus ja ebavõrdsus on nii levinud, on mitmed rahvusvahelised organisatsioonid hakanud seirama LGBTQI-inimeste heaolu ja võrdsete võimaluste olemasolu mitmete indikaatorite abil. Näiteks Maailmapank on pannud kokku nimekirja indikaatoritest, mis iseloomustavad juurdepääsu haridusele ja tööturule, aga ka õiguslikku kaitset vaenukuritegude eest. Nende näitajate abil mõõdetakse LGBTQI-inimeste võimaluste võrdsust mitmetes riikides.²¹ LGBTQI-tundlikke indikaatoreid kasutavad veel ÜRO arenguprogramm²² ning Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon²³. Euroopa Komisjon on välja selgitanud, mis

liikmesriikides LGBTI-inimesi puudutavaid andmeid kogutakse²⁴ ning lubanud programmi „Euroopa horisont“ teadusrahastust toetada interseksionaalse lähenemisega uurimistööd LGBTQI-inimeste kogemuste kohta.²⁵

LGBTQI-inimeste õigusetus ja õiguste rikkumine on rahvusvaheliste inimõiguste vaatevälja kerkinud alles 1990-ndatel. Ometi ei ole ka veel praegu üheski inimõigusi käsitlevas leppes mainitud diskrimineerimistunnusena seksuaalset sättumust (või identiteeti), soolist identiteeti²⁶ ja eneseväljendust või sootunnuseid (intersoolisi inimesi kaitsev diskrimineerimistunnus). Inglise keeles annavad need tunnused kokku laialt kasutatud lühendi SOGIESC (*sexual orientation, gender identity and expression ja sex characteristics*).²⁷ Samuti ei ole olemas eraldi LGBTQI-inimeste õiguste konventsiooni. Sarnaselt naiste ja puuetega inimeste õiguste kaitse konventsioonidega kaasnenud suurenenud tähelepanu ja avardunud õiguskaitsevõimalustega aitaks ka LGBTQI õiguste lepe vähendada ja kohaselt reageerida LGBTQI-inimeste õiguste rikkumistele.

Ehkki LGBTQI õiguste konventsiooni ei ole, kerkivad nende inimeste õiguste rikkumise küsimused üha enam üles inimõiguste lepete järelevalve käigus.²⁸ Näiteks kinnitas 2002. aastal ÜRO lapse õiguste komitee, et noortel on õigus „kohasele infole, toele ja vajadusel kaitsele, et elada kooskõlas oma seksuaalse sättumusega“.²⁹ 2006. aastal lisas majanduslike, kultuuriliste ja sotsiaalsete õiguste komitee (CESCR) oma üldkommentaaris nr 18, mis käsitleb õigust tööle, diskrimineerimistunnuste nimekirja ka seksuaalse sättumuse. ÜRO naiste diskrimineerimise likvideerimise komitee on andnud soovitusi lõpetada lesbide seadusvastane kinnipidamine Gambias (2015), teinud Etioopiale järelepärimise naistevahelise seksi kriminaliseerimise ja nn parandusliku vägistamise kohta (2018) ning väljendanud muret, et Kasahstani karistusseadustik mainib „lesbilisust“ (2019). CESCR soovitas samal aastal Kasahstanil võtta vastu seadused, mis keelustaksid diskrimineerimise seksuaalse sättumuse ja soolise identiteedi tõttu.³⁰ Sama komitee on Eesti puhul tundnud muret, et võrdse kohtlemise seadus kaitseb seksuaalse identiteedi tõttu diskrimineerimise vastu vaid tööelus.³¹

Kolm ÜRO inimõiguste järelevalveinstitutsiooni on teinud aastatel 2014–2019 individuaalkaebuste alusel kokku 17 otsust, millest üheksal juhul leiti rikkumine. Toonen vs. Austraalia (1994)³² asjas leiti, et samast soost inimeste vahelise seksi kriminaliseerimine Tasmaania saareriigis on diskrimineerimine ja eraelu puutumatus rikkumine. Inimõiguste rikkumiseks on peetud ka LGBTQI õiguste aktivisti deporteerimist Ugandasse (J. K. vs. Kanada, 2015³³), gei deporteerimist

Bangladeshi (M. K. H. vs. Taani, 2016^{[34](#)}). Samas ei ole rikkumist leitud juhtumites, kus LGBTQI-inimene saadeti välja Malaisiasse või Liibanoni (M. Z. B. M. vs. Taani, 2017 ja E. A. vs. Rootsi, 2017).

Inimõiguste rikkumiseks on peetud politsei rakendatud või kinnipidamiskohas ära hoidmata jäänud vägivald juhtumites, kus kinnipeetu oli LGBTQI-inimene (Ernazarov vs. Kõrgõzstan, 2015^{[35](#)} ja D. C. ja D. E. vs. Georgia, 2017). Minskis Iraani saatkonna ees Iraanis tapetud geide mälestuseks peetud loata demonstratsioonil osalejate arresterimine ja trahvimine Valgevene võimude poolt loeti demonstrantide väljendusvabaduse ja rahumeelse kogunemise vabaduse rikkumiseks (Praded vs. Valgevene, 2014^{[36](#)}). Kaks aastat hiljem tuvastati Valgevene poolt sama rikkumine (Androsenko vs. Belarus (2016). Venemaa eksis inimõiguste vastu, kui määras trahvi LGBTQI plakatite ülesriputamise eest, nimetades seda „geipropagandaks noorte hulgas“ (Nepomniašõi vs. Vene Föderatsioon, 2018). Austraalia puhul loeti lubamatuks välismaal abiellunud lesbipaari lahutusest keeldumine (C. vs. Austraalia, 2017^{[37](#)}) ning soo õigusliku tunnustamise eelduseks seatud lahutuse nõue (G. vs. Austraalia, 2017). Individuaalkaebuste asjus tehtud otsuste iga-aastane ülevaade ilmub ILGA veebilehel.^{[38](#)}

ÜRO-s on alates 2016. aastast ametisse nimetatud sõltumatu ekspert, kelle mandaati on juba korra pikendatud^{[39](#)} ja kelle ülesanne on koostada ÜRO Inimõiguste Nõukogule ja Peaassambleele ülevaateid LGBTQI-inimeste õiguste teemal.^{[40](#)} Näiteks 2018. aastal pani ekspert kokku aruande, mis käsitles transidentiteetide depatologiseerimise vajadust ning seda, millised on tagajärjed, kui riik ei tunnusta õiguslikult inimese soolist identiteeti.^{[41](#)}

Kõige kompaktsem ja tuntum rahvusvaheline dokument, milles on kirjas reeglid, kuidas rakendada rahvusvahelisi inimõiguste siduvaid norme LGBTQI-inimeste suhtes, on Yogyakarta põhimõtted aastast 2006.^{[42](#)} Põhimõtted koostasid tunnustatud inimõiguste eksperdid ja teadlased ning nime on need põhimõtted saanud Indoneesia linna järgi, kus koostajad aruteludeks kohtusid. Põhimõtted hõlmavad laia teemaderingi, nagu vägivald ja piinamine (põhimõtted nr 4, 5, 10, 11), juurdepääs kohtusüsteemile (nr 8), eraelu kaitse (nr 6), diskrimineerimiskeeld (nr 2), väljendus- ja ühinemisvabadus (nr 19, 20, 21), haridus (nr 16) ja tervishoid (nr 17), põgenike- ja laiemalt rändeteemad (nr 22 ja 23) jt. Iga põhimõtte juures on riikidele koostatud soovitusel, millised LGBTQI-inimeste aktuaalsed probleemid tuleks lahendada esmajärjekorras.

Euroopa Nõukogu riikides on veel üks instrument, millest LGBTQI-inimesed saavad otsida kaitset oma õigustele. Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee võttis 2010. aastal vastu soovitusel CM/Rec(2010)543 , mille eesmärk on seista LGBTQI-inimeste diskrimineerimise vastu. Ehkki see dokument ei ole õiguslikult siduv, hõlmab see üksnes neid põhimõtteid, mis tulevad rahvusvahelistest ja Euroopa õiguslikult siduvatest dokumentidest. Seega oodatakse, et liikmesriigid rakendavad soovitusi ning jälgivad selle täitmist, nii nagu riigid on kokku leppinud. Eestis on soovitusel täitmise kohta koostatud kaks raportit kahe seire käigus, 2013. ja 2018. aastal. Viimatisel raportis on nimetatud Eesti probleemidena soolise identiteedi tunnustamise protsessi õigusvastasust44 , võrdse kohtlemise seaduse kitsast kohaldusala seksuaalse sättumuse suhtes ning karistusseadustiku sätteid, mis puudutavad vaenu õhutamist ning vaenukuritegusid.45

- 1Trans Rights Map, 2021 (iga-aastane raport transõiguste kohta). – <https://tgeu.org/trans-rights-map-2021/> (20.05.2021).
- 2Rowniak, S., Bolt, L., Sharifi, C. Effect of Cross-Sex Hormones on the Quality of Life, Depression and Anxiety of Transgender Individuals: A Quantitative Systematic Review. – JBI Database of Systematic Reviews and Implementation Reports 2019/17 (9), lk1826–54. – <https://doi.org/10.11124/JBISIR-2017-003869> (11.08.2021).
- 3Patologiseerimine tähendab millegi või kellegi iseloomustamist meditsiiniliselt ebanormaalse või ravi vajavana.
- 4WHO/Europe brief – transgender health in the context of ICD-11 – <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/gender/gender-definitions/whoeurope-brief-transgender-health-in-the-context-of-icd-11> (11.08.2021).
- 5Transgender Europe, Overdiagnosed but Underserved, 2017.
- 6Vt täpsemalt The European Professional Association for Transgender Health (EPATH) – <https://epath.eu/>.
- 7Bouman, W. P. et al., Language and Trans Health. – International Journal of Transgenderism 2017/18 (1), lk 1–6. – <https://doi.org/10.1080/15532739.2016.1262127>.
- 8Video transsooliste juristide kogemustest õigusteadusega tegelevates kollektiivides. – <https://www.law.com/2021/03/11/they-certainly-dont-see-trans-people-as-people-trans-lawyers-discuss-their-fight-for-acceptance-in-the-legal-industry/?slreturn=20210908025140> (08.10.2021).
- 9European Parliament resolution of 14 February 2019 on the rights of intersex people, 2019. – <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019->

0128_EN.html.

- [10](#)Malta deklaratsioon asub OII Europe'i kodulehel. – <https://oiieurope.org/malta-declaration/>.
- [11](#)ÜRO inimõiguste institutsioonide üleskutse lõpetada vägivald ja kahjulik meditsiinipraktika intersooliste inimeste vastu, 24. oktoober 2016. – [https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20739&LangID=\(08.10.2021\)](https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20739&LangID=(08.10.2021)).
- [12](#)Resolution with recommendations to the Commission on identifying gender-based violence as a new area of crime listed in Article 83(1) TFEU. – https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0388_EN.pdf.
- [13](#)Köhler, R. Trans People vis-à-vis the Goods & Services Directive TGEU Submission on the Implementation of Directive 2004/13/EC. Transgender Europe 2014). – https://www.tgeu.org/sites/default/files/TGEU_Submission_Trans_People_and_the_Goods
- [14](#)FRA. A long way to go for LGBTI equality, 2020. – https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf.
- [15](#)Edwards, J. The healthcare needs of gay and Lesbian patients. The Palgrave Handbook of Gender and Healthcare, Second Edition. Palgrave Macmillan 2012, lk 290–305. – https://doi.org/10.1057/9781137295408_18.
- [16](#)Transgender Europe dokumenteerib projekti „Transrespect versus Transphobia Worldwide“ raames alates 2008. aastast transinimeste vastu sooritatud vaenu motiiviga tapmisi üle maailma. – <https://transrespect.org/en/map/trans-murder-monitoring/>.
- [17](#)Laetitia Zeeman et al., State-of-the-Art Study Focusing on the Health Inequalities Faced by LGBTI People: State-of-the-Art Synthesis Report (SSR). Monograph 2017. – <http://mural.maynoothuniversity.ie/12026/>.
- [18](#)Ayhan. C. H. B. et al. A Systematic Review of the Discrimination Against Sexual and Gender Minority in Health Care Settings. – International Journal of Health Services 2020/50 (1), lk 44–61. – <https://doi.org/10.1177/0020731419885093>.
- [19](#)Smalley, K. B. Gender and sexual minority health: history, current state, and terminology. LGBT health-meeting the needs of gender and sexual minorities, 2018.
- [20](#)Ney, M., Rannaääre, K., Raud, K. Eesti LGBT+ õpilaste koolikeskkonna uuring. Eesti LGBT Ühing 2018. – https://4cda3621-8903-4162-9140-353a2ef1ab04.filesusr.com/ugd/5a1900_7a096b2e01084f81b16fb72914cf3380.pdf.

- [21](#)Cortez, C., Arzinos, J., De la Medina Soto, C. Equality of Opportunity for Sexual and Gender Minorities. World Bank 2021). – <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36288/9781464817748.p>
- [22](#)ÜRO arenguprogrammi indikaatorid: <https://sdg.iisd.org/news/undp-world-bank-propose-indicators-to-measure-lgbti-inclusion-in-development/>.
- [23](#)Society at a Glance 2019: <https://www.oecd.org/social/society-at-a-glance-19991290.htm>.
- [24](#)Bell, M. European Commission. Directorate-General for Justice and Consumers. Analysis and Comparative Review of Equality Data Collection Practices in the European Union: Data Collection in Relation to LGBTI People. LU: Publications Office 2017. – <https://data.europa.eu/doi/10.2838/522787>.
- [25](#)European Commission. Union of Equality: LGBTIQ Equality Strategy 2020-2025, 2020.
- [26](#)Küll aga on näiteks 35 Euroopa Nõukogu liikmesriiki viinud oma riigi õigusesse diskrimineerimistunnusena sisse soolise identiteedi, 17 riiki sootunnused. – https://oiieurope.org/wp-content/uploads/2021/09/ISO_Statement_OII-Europe_TGEU_ILGA-Europe_IGLYO_FINAL.pdf (08.10.2021).
- [27](#)European Commission. Directorate-General for Justice and Consumers. Trans and Intersex Equality Rights in Europe: A Comparative Analysis. LU: Publications Office, 2018. – <https://data.europa.eu/doi/10.2838/75428>.
- [28](#)Igal aastal avaldab ILGA põhjaliku ülevaate järelevalveinsitutsioonide poolt viidatud LGBTQI õiguste küsimustest. – https://ilga.org/treaty_bodies_annual_reports (08.10.2021).
- [29](#)Lapse õiguste komitee, Concluding observations: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland – https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=C (1.12.2021).
- [30](#)International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. (ILGA) United Nations Treaty Bodies: References to sexual orientation,gender identity, gender expressionand sex characteristics. Geneva: ILGA World 2020.
- [31](#)Concluding observations on the third periodic report of Estonia, 2019. E/C.12/EST/CO/3.
- [32](#)Otsuse tekst. – <https://juris.ohchr.org/Search/Details/702>.
- [33](#)Otsuse tekst. – <https://juris.ohchr.org/Search/Details/2064>.
- [34](#)Otsuse tekst. – <https://juris.ohchr.org/Search/Details/2169>.
- [35](#)Otsuse tekst. – <https://juris.ohchr.org/Search/Details/1961>.

- [36](https://juris.ohchr.org/Search/Details/1901)Otsuse tekst. – <https://juris.ohchr.org/Search/Details/1901>.
- [37](https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/AUS/CCPR_C_119_D_2)Otsuse tekst:
https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/AUS/CCPR_C_119_D_2
- [38](https://ilga.org/downloads/2019_Treaty_Bodies_Annual_Report_compilation.pdf)ILGA 2019. aasta raport:
https://ilga.org/downloads/2019_Treaty_Bodies_Annual_Report_compilation.pdf
(08.10.2021).
- [39](https://www.ohchr.org/en/issues/sexualorientationgender/pages/index.aspx)Sõltumatu eksperdi kohta lähemalt:
<https://www.ohchr.org/en/issues/sexualorientationgender/pages/index.aspx>
(12.08.2021).
- [40](https://www.ohchr.org/EN/Issues/SexualOrientationGender/Pages/AnnualReports.aspx)ÜRO sõltumatu eksperdi senised raportid veebis:
<https://www.ohchr.org/EN/Issues/SexualOrientationGender/Pages/AnnualReports.aspx>.
- [41](https://undocs.org/A/73/152)Eksperti aruanne. – <https://undocs.org/A/73/152>.
- [42](https://yogyakartaprinciples.org/principles-en/)Yogyakarta põhimõtted. – <https://yogyakartaprinciples.org/principles-en/>.
- [43](https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cf40a)Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. –
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cf40a
(08.10.2021).
- [44](#)Ka selle peatüki autor leiab, et Eestis kehtiv soolise identiteedi riikliku tunnustamise süsteem rikub transsooliste inimeste õigusi, patoloogiseerib transidentiteeti ning on häbiväärne relikt Eesti õigussüsteemis.
- [45](https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/estonia.pdf)Grossthal, K., Laanpere, L., Meior, M. Compliance Report on the implementation of Committee of Ministers' Recommendation CM/Rec(2010)5 on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity in ESTONIA. 2018. – <https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/estonia.pdf>.